

Podoby veľkomesta a malomesta v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia (Úvodné poznámky k téme)

DANA HUČKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

HUČKOVÁ, D., Images of city and town in Slovak literature at the turn of the 19th and 20th centuries (Initial comments on the subject). SLOVENSKÁ LITERATÚRA 58, 2011, No 5, p. 505 – 521.

Town as a literary setting began to be used more often in Slovak literature in the period of Realism, in about the 1870s. Increasing use of town as a motif was writers' response to the new situation in the society and culture, which occurred as a result of the contemporary modernization, which also included new phenomena of urbanization and the related changes of lifestyle. The literary depiction differentiated between town (mainly Slovak environment) and city (most often Budapest, sometimes Prague, very rarely Vienna). Town was presented as ours, Slovak, whereas city as strange – that is unfamiliar (in terms of topography), different (with regard to customs and morals), unknown (as for the language). Although the traditional Slovak opposition concept domestic – strange always contained an element of a priori assessment, where the domestic definitely meant the positive and the strange mostly associated with the negative, the connotations of the town/city were not just black and white. The 'black-and-white spectrum' was present there but it only functioned as a starting point whose significance was further reviewed or openly questioned within the changes of the genre. That way the original preconceived idea (either positive or negative) gradually developed into its opposite: originally idealized domestic town had to face criticism for its petit bourgeois character and superficiality (Jégé, Jesenský), and on the contrary traditionally disapproved city (namely Budapest) could be experienced as enriching even domesticated environment (Daniel Bachát-Dumný, Belo Klein-Tesnoskalský, Samuel Czambel). Although the contemporary literature placed weight on the realistic depiction of the world, its first and foremost intention was not to depict towns and cities realistically but to present ideologically motivated concepts of town and city being either a minority-friendly (acceptable), or dangerous (unacceptable) place.

Key words: literary topos, town, city, Slovak literature, culture history, urbanization, ethnicity

Historický vývin obrazu mesta v slovenskej literatúre je v slovenskej literárnej vede spracovaný iba čiastkovo, v parciálnych literárnohistorických a interpretačných štúdiách. Azda naposledy urobila isté zmapovanie a zosumarizovanie situácie Eva Jenčíková, keď v úvodnej časti svojej state Mesto ako médium modelovej existencie človeka (K toposu mesta v Slobodovom románe Rozum)¹ stručne priblížila individuálne autorské podoby presadzovania urbánnej tematiky v slovenskej literatúre najmä 20. storočia.

¹ JENČÍKOVÁ, Eva: Mesto ako médium modelovej existencie človeka (K toposu mesta v Slobodovom románe Rozum). In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 1, s. 31 – 39.

Mária Kusá, uvažujúc o probléme mesta v súvislosti s ruskou literatúrou, zhrnula slovenskú literárnovednú situáciu nasledovne: „V 80. a 90. rokoch sa v rámci širšie koncipovaného tematologického výskumu ‚mesto‘ i niektoré s urbánnosťou späté pojmy a javy stali predmetom sústredného bádania českej literárnej vedy (predovšetkým D. Hodrová, V. Macura). Napriek istým náznakom (P. Zajac, E. Jenčíková, R. Bílik a iní) sa takto vyhranene orientovaný výskum v slovenskej literárnej vede natoľko neudomácnil.“²

Sledovanie problému mesta v literatúre, v úzkom prepojení s výskumom žánrovej štruktúry so vzťahom k téme, v kontexte historickej poetiky, môže ukázať na štruktúrne premeny v modelovaní nielen literárneho priestoru, ale aj identity postavy a zmeny v ponímaní autorského subjektu. Práve so zreteľom na tieto možnosti boli formulované nasledovné „rekognoskačné“ poznámky k téme obrazu veľkomesta a malomesta v slovenskej literatúre v približnom časovom rámci rokov 1870 – 1918, s akceptovaním možných časových presahov.

Mesto ako literárny priestor sa v slovenskej literatúre začalo častejšie tematizovať až v období realizmu, zhruba od sedemdesiatych rokov 19. storočia. Stúpajúca frekvencia použitia motívu mesta bola umeleckou reakciou na novú spoločenskú a kultúrnu situáciu, ktorá nastala v dôsledku dobových modernizačných procesov, medzi ktoré patrili aj nové fenomény urbanizácie, a s tým súvisiaca celková premena životných foriem. Širšie uplatnenie urbánnej témy, znamenajúce odklon od prírodného a dedinského a príklon k mestskému priestoru, bolo signálom zmeny v dovtedajšom charaktere literatúry: verbalizovaním tejto charakterovej premeny bola napr. aj často opakovaná dobová požiadavka literárneho stvárňovania aktuálnych spoločenských tém a žánrová potreba tzv. spoločenského románu.

Pri literárnom zobrazovaní mesta sa topologicky rozlišovalo malé mesto (primárne vlastný slovenský priestor) a veľké mesto (najpočetnejšie Pešť, Budín, Starý Budín a následne spojená Budapešť, menej Praha, iba minimálne sa objavuje Viedeň). Malé mesto bolo prezentované ako naše, slovenské, veľké ako cudzie – vo význame neznáme (predovšetkým topograficky, priestorovo), iné (z hľadiska zvykov a morálky), odlišné (jazykovo)...

Hoci v slovenskom prostredí tradičná ideová opozícia svoje – cudzie v sebe vždy obsahovala moment apriórne platného hodnotenia, keď svoje znamenalo zásadne pozitívne a cudzie sa prednostne spájalo s negatívnym, významové a hodnotové konotácie topusu mesta nemali iba takéto čierno-biele škálovanie. Daná škála bola prítomná, no fungovala iba ako istá východisková platforma, ktorá sa ďalejprehodnocovala a významovo prevrstvovala alebo v rámci vnútorných premien žánru otvorene spochybňovala. Tak došlo napr. k tomu, že prvotný emocionálne jednostranne zaťažený stereotyp (buď pozitívne, alebo negatívne) sa postupom času pretransformoval na svoj opak: predtým idealizované domáce malomesto sa stalo terčom kritiky a synonymom malosti a prízemnosti (Jégé, Jesenský), a naopak tradične zaznávané veľkomesto (konkrétne Budapešť) mohlo byť zažívané aj ako obohacujúci až domácky priestor (Daniel Bachát-Dumný, Belo Klein-Tesnorskalský, Samuel Czambel).

Tento proces prehodnotenia významu mesta sa v prípade malomesta spájal s ironizujúcou a zveličujúcou kritikou, s následným hodnotovým prevrátením a spochybnením,

² KUSÁ, Mária: Literatúra a mesto, mesto a literatúra. Niekoľko príbehov. In: ONDREJOVIČ, Slavomír (ed.): *Mesto a jeho jazyk*. Bratislava : Veda, 2000, s. 104.

v prípade veľkomesta znamenal emocionálne prijatie pôvodne zatracovaného a odmietaného, ako výraz konfrontácie kolektívne tradovaných predsudkov a individuálnej osobnej skúsenosti, čo súviselo s tým, ako sa slovenskí autori sami existenčne „udomáčkovali“ v prostredí neslovenského veľkomesta, ako sa s novým priestorom identifikovali.

Kým autori prvej skupiny sa aj po skúsenosti života mimo Slovenska vrátili späť domov (napr. po ukončení univerzitných štúdií), v druhej skupine prevažovali autori, ktorí patrili buď k vrstve asimilantov, alebo mali slovenský dolnozemsý pôvod. Išlo teda o Slovákov, ktorí pôsobili a aj ostali pôsobiť mimo územia dnešného Slovenska, pričom v ich prípade sa aktualizovala otázka dvojitej identity.

Moment širšej hodnotovej škály uplatňujúcej sa v literárnom obraze mesta poukazuje na fakt, že hoci na začiatku sa jednotlivé mestské motívy (scény, situácie) stabilizovali a konvencionalizovali, a to až tak, že literárny obraz mesta dostal podobu viacerých čiastkových stereotypov, sledované stereotypy nemali stálu, nemennú povahu, ale dynamicky sa menili, v závislosti od zvolenej autorskej stratégie, či presnejšie od uplatňovania estetických, resp. mimoumeleckých požiadaviek na literatúru či ideologických kritérií (kategória slovanské – neslovanské).

Ak stereotyp vnímame, spolu s Evou Krekovičovou, ako „jeden z nástrojov analýzy sociálnej/kolektívnej pamäti“ a ako „jeden z mechanizmov, ktoré zároveň spolupôsobia pri tvorbe a uchovávaní jednotlivých zložiek individuálnej a nadindividuálnej pamäti“, literárny obraz mesta (resp. obraz mesta v zrkadle literatúry) odkazuje na dobové mentálne obrazy úzko späté s identitou. V prípade slovenskej literatúry sledovaného obdobia išlo prednostne o identitu národnú, takže otázka etnicity sa stáva kľúčovou pre zaujatie postoja voči zobrazovanému prostrediu. Ako v súvislosti so vzťahom etnicity a mesta píše Daniel Luther, priestor mesta je z hľadiska hľadania etnických znakov chápaný ako nejasný a značne diferencovaný: „Význam interakcií vzrastá od 19. storočia, keď formujúce sa národné spoločenstvá začali zdôvodňovať svoju ideológiu v etnických kategóriách. Prijatie či neprijatie ‚štátnej‘ národnosti, viery alebo jazyka sa vnímalo ako dôležitý signál o lojalnosti či nelojalnosti jedinca k danému režimu. Etnicita zasahovala nielen do individuálnych identít, ale aj do skupinových postojov a spôsobovala väčšie či menšie medzietnické konflikty.“⁴

Aj pre kontext dobovej slovenskej literatúry je dôležité upozornenie Zdenka Uhereka, že „hranice medzi etniky se sice konkretizují skupinovým kontaktem a konfliktem, ale jak se etnická skupina vymezuje vůči těm druhým, bezprostředně souvisí s jejím vnitřním uspořádáním a se vztahy uvnitř etnika. Uspokojivou informací o etnických kontaktech určité skupiny proto nezískáme pouhým sledováním interakcí dané skupiny s jinými skupinami, ale především zkoumáním vztahů uvnitř skupiny samotné, zkoumáním, jak se sama definuje, vymezuje, jak utváří svoji sociální strukturu a jak se příslušníci etnika chovají k sobě navzájem“.⁵

³ KREKOVIČOVÁ, Eva: Sociální/kolektivní paměť a stereotypy (K niektorým metodologickým a terminologickým problémom). In: *Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*. Nitra : ÚLUK FF UKF, 2006, s. 134.

⁴ LUTHER, Daniel: Etnicita a mesto (zhrnutie problematiky). In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel (ed.): *Etnicita a mesto*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 227.

⁵ UHEREK, Zdeněk: Etnické vztahy ve vybraných českých městech po roce 1989. In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel (ed.): *Etnicita a mesto*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 82.

V dobovej literatúre, hoci aj kladúcej dôraz na realistické stvárnenie skutočnosti, potom primárne nejde o reálne zobrazenie miest, o opis reálií (vo význame kulisy diania), ale o vyjadrenie ideologicky motivovaných predstáv o meste ako o etnicky ústretovom (priateľnom), resp. ohrozujúcom (nepriateľnom) priestore. Tu sa súběžne zvýznamňuje jedna z definícií stereotypu od L. Uhlíkovej, ktorá o. i. uvádza, že stereotypy „odporujú faktom reality, alebo s nimi súhlasia iba čiastočne, ale vždy sa s ohľadom na svoj obsah javia ako úplne vierohodné“.⁶

Hoci obraz veľkomesta sa najčastejšie spájal s Budapešťou, ako konštatovala maďarská bádatel'ka Anna Kováčová, „komplexný obraz o tom, ako sa uhorské hlavné mesto objavuje v slovenskej literatúre, dodnes chýba“,⁷ hoci práve „beletrizované námety z veľkomestského života sú pozoruhodným dokumentarizujúcim obrazom monarchistického obdobia a môžu byť i s odstupom rokov prínosom pre kultúrnohistorický a historiografický pohľad“.⁸

V čase spojenia mala Budapešť 300 000 obyvateľov, z toho bolo slovensky hovoriacich 20 000. Išlo najmä o sezónnych robotníkov, remeselníkov (z nich početnú skupinu tvorili liptovskí murári), obchodníci, študenti, úradníci a redaktori (v období 1867 – 1918 sídlili v Budapešti redakcie viacerých slovenských periodík: *Katolícke noviny* (redaktor Ján Palárik), *Slovenské noviny* (Viktor Horňanský), *Dunaj* (Belo Klein-Tesnoskalský), *Nová doba*, *Vlast' a svet*, *Slovenský týždenník* (Milan Hodža), *Dennica*, *Prúdy* (František Votruba).

Literárny obraz Budapešti je napriek tomu prekvapivo statický a stereotypný. Kým napr. v dobovej maďarskej novelistike (zástupne reprezentovanej tvorbou Kálmána Mikszátha) bol pohyb v priestore Uhorska ako štátu určovaný zreteľnou dostredivosťou (v zmysle smerovania z uhorskej periferie do centra, spojenom s obdivným vzhliadaním postáv k hlavnému mestu), diela slovenských realistických autorov viac vystihuje moment „uhorskej“ odstredivosti. Tento fakt (odmietanie Budapešti) súvisí s tým, že na konci 19. a na prelome 19. a 20. storočia (no aj neskôr) sa abstraktné ideové presvedčenie o negatívnom až deštruktívnom pôsobení veľkomesta prednostne spájalo s obrazom hlavného mesta ako centra nacionálneho útlaku. Vnímať Budapešť ako (aspoň čiastočne) prínosný faktor pre formovanie slovenskej kultúry nikdy nebolo jednoduché, skôr to bol zásadný problém, ako o tom svedčí aj poznámka Jozefa Škultétyho z roku 1902: „pre slovenskú literatúru i na počiatku XIX. storočia Pešť mala značenie len náhodou – preto, že tam bývali Kollár a Hamuliak“.⁹

⁶ cit. podľa KREKOVIČOVÁ, Eva: Sociálna/kolektívna pamäť a stereotypy (K niektorým metodologickým a terminologickým problémom). In: *Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*. Nitra : ÚLUK FF UKF, 2006, s. 140.

⁷ KOVÁČOVÁ, Anna: Umelecká reflexia mestského fenoménu. Geografické motívy Budapešti. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej. Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére*. Békešská Csaba – Békéscsaba, 2010, s. 419. A. Kováčová pri sledovaní topografie hlavného mesta Uhorska a geografických motívov Budapešti analyzovala tvorbu nasledovných autorov: Daniel Bachát-Dumný, Belo Klein-Tesnoskalský, Ondrej Seberíni, Samo Czambel, Ivan Podhorský, Peter Bella-Horal, Andrej Buday, Dušan Porubský.

⁸ KOVÁČOVÁ, Anna: Umelecká reflexia mestského fenoménu. Geografické motívy Budapešti. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej. Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére*. Békešská Csaba – Békéscsaba, 2010, s. 427.

⁹ ŠKULTÉTY, Jozef: Cudzie slová v slovenčine. In: *Slovenské pohľady*, roč. 22, 1902, č. 11, s. 651.

Pešť a neskôr Budapešť tradične predstavovala úpadok mravov i morálnu záhubu človeka, zotrvačne vystupovala ako činiteľ negatívne determinujúci život slovenského človeka: v širšom časovom úseku možno uviesť časopisecky uverejňované novely Daniela Bacháta-Dumného zo sedemdesiatych rokov 19. storočia (*Kvetinárka*, 1878; *Hasič*, 1876; *Vodnárka*, 1876; *Svoj k svojmu*, 1872; *Švihák*, 1877; *Moc prírody*, 1880), novelu Sama Bodického *Nihilizmus* (1879) alebo román Martina Rázusa *Krčmársky kráľ* (1935). Je pritom zaujímavé, že aj pri vymyslených názvoch slovenských miest a mestečiek Pešť zostávala vždy Pešťou. Oproti fiktívnym literárnym malomestám ako Chvalovce (Jégé: *Výhody spoločenského života*), Lanové (Jesenský: *Pani Rafiková*), Rakytovo (Šoltésová: *Proti prúdu*), Rozumovo (Ján Čajak: *Rodina Rovesných*) a podobne stálo vždy reálne hlavné mesto. Pešť bola konštantou – či už ako stelesnenie zla a mravného a sociálneho úpadku, či ako dejisko veľkej politiky a miesta rozhodovania, alebo aj ako ironicky myslená autorita. S týmto postupom sa môžeme stretnúť u väčšiny významných autorov slovenského literárneho realizmu, napr. u Jégého, Vajanského, Šoltésovej, Čajaka.

Pri literárnom zobrazovaní Budapešti autori opakujú rovnaké prvky či obrazy: priestorová rozľahlosť, veľké množstvo ľudí a ich sociálna, ekonomická, triedna a národnostná rôznorodosť, zábava, hluk (o nesmiernom hluku veľkomesta písali napriek časovej vzdialenosti rovnako Seberíni i Rázus), nástrahy a pokušenia ohrozujúce morálku, financie a aj národnostné cítenie jednotlivcov. Výstižný je citát z novely *Svoj k svojmu* od Daniela Bacháta-Dumného: „*Pešť je stred našej krajiny, jej srdce, ale pre slovenské srdcia znamená ona toľko čo peklo.*“¹⁰ V nadväznosti na takéto vnímanie sa na Budapešť vzťahovali všetky tradičné negatívne znaky veľkomesta: mravný úpadok, skazená morálka, falošnosť, zhýralosť, finančný krach, spoločenská degradácia, osamelosť, beznádejnosť. Jedným z existenčných riešení rozkladnej situácie opakovane býval akt samovraždy – v Budapešti mával podobu utopenia sa v Dunaji, vrhnutia sa do jeho vln (Bachát: *Na Dunaji*, 1874; Tesnoskalský: *Obete lásky*, 1874; Seberíni: *Slováci a sloboda*, 1886).

Dunaj však prednostne pôsobil ako symbol a ako charakterizačný prvok (Budapešť ako „*veľkomesto na valnom Dunaji*“¹¹ – Rázus: *Krčmársky kráľ*). Jeho prostredníctvom sa vyjadrovala materiálna a najmä mentálna odlišnosť dediny a mesta: „*Váh a Dunaj. Pešť a dedina! Plíčky jednoduché a parolode, furmanský voz a železnica, chalúpky a paloty – veru to rozdiel. (...) Ej, ale ľud náš dedinský a ľud veľkomestský – to ešte len rozdiel!*“ (D. Bachát-Dumný: *Na Dunaji*).¹² Ak Janko Kráľ v *Dume bratislavskej* predstavuje Dunaj ako symbol národnej sily, pre Bacháta je Dunaj prednostne prírodným živlom, v ktorého vlnách čaká smrť. Vlny Váhu a Hrona sa v Dunaji strácajú ako „*odrodilé dieťa matky našej v prúde cudzinskom*“.¹³

Atmosféra veľkomesta však nepôsobila iba negatívne, na druhej strane aj uchvacovala a vzbudzovala obdiv a úžas – hoci i s výhradami, ako o tom svedčí spomienka B. Kleina-Tenoskalského na sedemdesiate roky 19. storočia: „*Pešťbudín* (vtedy ešte ne-

¹⁰ BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: *Svoj k svojmu*. In: *Orol*, 1872, roč. 3, s. 137.

¹¹ RÁZUS, Martin: *Krčmársky kráľ*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 118.

¹² BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: *Na Dunaji*. In: *Dunaj*, 1874, č. 1, s. 18 – 19.

¹³ ČEPAN, Oskár: *Próza medzi romantizmom a realizmom* (Sentimentálna poviedka D. M. Bacháta-Dumného). In: *Slovenská literatúra*, roč. 3, 1956, č. 1, s. 30.

bolo Budapešti) nebol ešte tým nádherným veľ mestom, akým je dnes. Pozdĺž Dunaja boli síce rady parádnych palácov, Vacovská ulica bola už i vtedy elegantná – ale ďalej dnu v meste a na perifériách to nebolo skvelé, Viedenčania pohrdlivo hovorili o Pešťbudine ako o dedine.¹⁴ Krátkodobosť očarenia zaznamenal tiež Andrej Buday: „Samé mesto urobí síce dojem na človeka, ale chytrý nasýti sa tu takýto z vonkova prišlý tej slávy veľkomestskej a zatúži po rodnom svojom kraji, kde večne zelenajú sa v lete v zime bujné jedle a svrčiny, a túto jednoduchosť svojho kraja nedá ani za stovežaté paláce a okružné cesty veľmesta“ (Andrej Buday: *Rozpomienky 1885 – 1900*).¹⁵

Napriek tomu však moderné, dynamicky sa rozvíjajúce hlavné mesto Uhorska prekvapovalo nádherou palácových stavieb, bulvárov, uličným ruchom, no tiež možnosťami zábavy, ktoré však opätovne skrývali svoju pravú tvár: „Veľkomestský život! Veľké to slovo, označujúce veľkú trmu-vrmu, veľký skvost, nádheru, končiacu sa najväčšou hmotnou i mravnou biedou, úpadom, porážkou“ (D. Bachát-Dumný: *Švihák*).¹⁶

Veľké mesto lákalo, aspoň na prvý pohľad, poskytovalo nové zážitky: „Nový svet otvoril sa pred ňou v Pešti. Pravda, na ten čas nebola Pešť také hlučné mesto ako teraz, ale predsa bolo tam už aj vtedy dosť hluku a plesku, k čomu neprivykne ľahko každý dedinčan. Spočiatku sa jej páčilo, bo veď každého človeka za pána pokladala. Tie rozličné vývesy, tie preplnené sklepy, panské kočiare, nedeľné zábavy, a keď pravdu vyznať, aj lepšia chova, bo tí páni Pešťania neodtáhujú si od žalúdka“ (Ondrej Seberíni: *Marína Hruzová*).¹⁷

Do Budapešti sa chodilo za vidinou sociálneho alebo profesijného postupu („zarobiť peniaze“ – D. Bachát-Dumný: *Moc prírody*, 1880), za lepším, pohodlnejším životom. Takto motivovaný odchod do hlavného mesta, alebo povedané dobovým výrazom do stoličného mesta, zobrazuje napr. dialóg rozprávača románu Ondreja Seberíniho *Slováci a sloboda* s Petrom Sielnickým, čo je postava s autobiografickými črtami: „Idem do Pešti. – Do paroma, a čo si tam počneš? – Budem pracovať a pripravovať si budúcnosť.“¹⁸

Túžbu po sociálnom a ekonomickom vzostupe ako dôvod migrácie spája Bedřich Loewenstein s pojmom vertikálna mobilita,¹⁹ pričom uvažuje o jej rozpornom účinku od prispôsobovania sa hodnotám vládnucej triedy až po vzdorovité odmietanie „veľkého sveta“. B. Loewenstein zároveň upozorňuje na moment mánotratného mňania peňazí ako na prejav úsilia o povýšenie, keď tí, čo túžia po vzostupe, majú väčšiu spotrebu ako tí, ktorým sa chcú vyrovnáť, čo je častý motív aj v slovenskej v literatúre, napr. v súvis-

¹⁴ KLEIN, Belo: Pred polstolietím. Rozpomienky na slovenskú kolóniu v Pešťbudine 1873, 1874. In: *Slovenské pohľady*, roč. 39, 1923, č. 4, s. 220.

¹⁵ BUDAY, Andrej: Rozpomienky 1885 – 1900. II. In: *Slovenské pohľady*, roč. 21, 190, s. 325 – 327.

¹⁶ DUMNÝ, Daniel Bachát: Švihák. In: *Orol*, 1877, č. 7, s. 188.

¹⁷ SEBERÍNI, Ondrej: Marína Hruz. In: *Národné noviny*, roč. 4, 1873, č. 11 – 13. Cit. podľa SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok II*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 16 – 17.

¹⁸ SEBERÍNI, Ondrej: Slováci a sloboda. Pravda a poézia. In: *Dielo. Zväzok I*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 12.

¹⁹ LOEWENSTEIN, Bedřich: *Projekt moderny. O duchu občanskej spoločnosti a civilizace*. Praha : Oikoy-menh, 1995, s. 268.

losti s veľkopanskými manierami schudobnených šľachtických alebo zemianskych rodov, ale tiež v prípadoch nečestne zbohatnutých či povýšených ľudí z nižších vrstiev (O. Seberíni: *Slováci a sloboda*).

Ľudia vo veľkomeste majú aj iný vzťah k náboženstvu: „vo veľmeste svätia deň nedeľný cele ináče ako na vidieku. Keď sa v dielňach aj nepracuje, preto sa chrámy božie nenaplnujú. Dni sviatočné sú dni pôžitkov nie duševných, ale telesných. Kamkoľvek sa obrátiš, vidíš ľud v odeve sviatočnom, hľadajúc zábavy a rozkoše“ (O. Seberíni: *Slováci a sloboda*).²⁰ Človek túžiaci po čistote náboženského života aj cez tento prvok vníma rozdielnosť medzi mestom a dedinou: „tu v tejto Pešti nečut' ani nábožné, ani svetské piesne“; „ani tie Božie služby nie sú tak nábožné ako u nás“ (O. Seberíni: *Marína Hružová*).²¹ Želaním postavy z románu Jána Čajaka *Rodina Rovesných* – ženy učiteľa Poničana – je aj po presťahovaní do mesta „netraťiť vieru v dobrotu božiu“.²²

Rozdiel medzi mestom a vidiekom, aspoň čo sa týka foriem spoločenskej komunikácie, sa však ukazuje ako nenáležitosť, pretože podstata ostáva v oboch priestoroch zachovaná, iné sú iba konkrétne prejavy: „Kaviarne, kasína a rozličného druhu kluby nahradia: mlyn, vyhňa a jatka. Aj ženičky a panny majú svoje schôdzky, kde sa všetky miestne udalosti roztrubujú a pretriasajú: páračky a priadky“ (O. Seberíni: *Marína Hružová*).²³ Samo Bodický v novele *Nihilizmus* to vyjadril nasledovne: „Predmet veľkomestských zábav a rozhovorov v tom pozostáva, čo vonkovských, lenže zaodiaty do cifrovanejšieho rúcha.“²⁴

Ak slovenskí autori zobrazovali vo svojich dielach Budapešť, robili tak cez osudy Slovákov. V prózach z veľkomestského prostredia ide o príbehy slovenských prisťahovalcov a usadlíkov, ktorí sú konfrontovaní novým prostredím, o príbehy o (negatívnom) vplyve veľkomestského života na slovenského človeka, ktorý bol vždy predstavovaný ako nevinný a bezbranný, vystavený napospas biede a nebezpečenstvu národného odrodzenia, zabudnutia rodného jazyka a pomad'arčenia. Tému mesta vystužujú opakovane sa vyskytujúce motivické stereotypy: chudobná slúžka, biedny robotník, lajdácky študent (najčastejšie práva) míňajúci peniaze rodičov na pitky a zábavy, bohémka džentry.

V kontexte slovenského literárneho obrazu Budapešti sa stabilne pripomína prvok cudzoty, čo korešponduje s názorom Daniely Hodrovej, že mesto a človek sú „dvě různé a ostře oddělené entity“, s dodatkom, že „také odtud pramení pocit odcizení, vnímání města jako vězení, nepřátelského území“.²⁵

²⁰ SEBERÍNI, Ondrej: *Slováci a sloboda. Pravda a poézia*. In: *Dielo. Zväzok I*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 81.

²¹ SEBERÍNI, Ondrej: *Marína Hružová*. In: *Národné noviny*, roč. 4, 1873, č. 11 – 13. Cit. podľa SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok II*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 18.

²² ČAJAK, Ján: *Rodina Rovesných*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 260.

²³ SEBERÍNI, Ondrej: *Marína Hružová*. In: *Národné noviny*, roč. 4, 1873, č. 11 – 13. Cit. podľa SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok II*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 11.

²⁴ BODICKÝ, Samuel: *Nihilizmus*. In: *Obzor*, 1879, č. 11, s. 330.

²⁵ HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Filip Tomáš – Akropolis, 2006, s. 43 – 44.

Miroslav Marcelli pri interpretácii epištolarneho románu J. J. Rousseaua *Júlia alebo Nová Heloisa* (1761) upozorňuje na Rousseauov koncept mesta – mesta, ktoré funguje ako stroj na produkovanie unifikovaných jedincov: „Unifikačné pôsobenie veľkého mesta stiera individuálne i národné povahové črty a z jedincov robí homogénnu mestskú masu. Rousseau tento účinok odvodzuje z počtu spoločenstva: preľudnená spoločnosť na všetkých pôsobí rovnako a z každého, kto do nej vstúpi, vyfabrikuje svoj prvok.“²⁶ V rámci tohto konceptu konštatuje Marcelli nasledovné: „Prísľubom slobody, ponukou možností na uplatnenie individuálnych schopností a získanie lepšieho postavenia takéto mesto priťahuje ľudský potenciál z vidieka; keď potom človeka vtiahne medzi svoje múry, zbavuje ho prirodzených a regionálnych osobitostí a namiesto nich mu vstúpajú meštianske vlastnosti, postoje a prejavy. Človek, ktorý do tohto priestoru prostredia vstupuje prvý raz, slovami a gestami už zďaleka prezrádza osobitosti svojho pôvodu a charakteru; v meste čoskoro zistí, že tieto prejavy sú prijímané ako znaky hrubého správania; začína si osvojovať mestskú slušnosť, mestskú zdvorilosť, celý súbor prejavov mestskej morálky. Po nejakom čase sa z neho stane mešťan so všetkým, čo k tomu patrí.“²⁷ Svojho druhu kultivačné pôsobenie mesta na človeka (v zmysle osvojovania si kultivovaného správania) však má aj svoju odvrátenú stránku: „Myslitelia rousseauovského typu nás však dodnes neprestávajú upozorňovať, že v tejto škole urbánneho bontónu si ľudia osvojujú – a predovšetkým – umenie pretvácky, trhovnícku falošnosť a vypočítavosť, aroganciu zbohatlíckych parvenu a typicky meštiansku ľahostajnosť k osudom druhých. Ak mestskému usporiadaniu priznáme schopnosť koncentrovaním ľudských síl v špecializovaných zariadeniach dosahovať vyššiu účinnosť práce a znásobovať produkciu tovarov, bude k tomu treba dodať, že tieto zariadenia fabrikujú nielen veci, ale aj ľudí. Stroj mesta produkuje egoistov.“²⁸

Tento moment je veľmi výrazný pri tematizácii Budapešti: „*Tu v Pešti je mnoho podvodných ľudí, maj sa na pozore*“ (O. Seberíni: *Slováci a sloboda*);²⁹ „*tu behá každý ako nasolený, handluje, kupčí, akoby vždy bol jarmok*“, „*tu to behá všetko, tu nevidí človek prívetivej tváre, tu nemôžem si ani zaspievať*“ (O. Seberíni: *Marína Hružová*).³⁰

Za azda najvýznamnejšiu kvalitu mesta však v rámci jeho literárneho obrazu možno považovať jeho rôznorodosť. Heterogénnosť sa týkala tak jazyka, ako aj sociálneho rozvrstvenia. O. Seberíni v tejto spojitosti s obľubou používa slovo „strakatosť“. Tá najväčšia „strakatosť“ v Pešti panuje podľa neho na Kerepešskej ceste: „*tam stretnúť panstvo, robotníkov, nádenníkov, vidiečanov rozličného druhu. Tu počuť rozmluvu nemeckú, maďarskú, slovenskú, taliansku, českú, a tu i tu francúzsku*“ (Seberíni: *Slováci a sloboda*).³¹

²⁶ MARCELLI, Miroslav: *Filozofi v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 138.

²⁷ MARCELLI, Miroslav: *Filozofi v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 139.

²⁸ MARCELLI, Miroslav: *Filozofi v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 139 – 140.

²⁹ SEBERÍNI, Ondrej: *Slováci a sloboda. Pravda a poézia*. In: *Dielo. Zväzok I*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 59.

³⁰ SEBERÍNI, Ondrej: *Marína Hruž*. In: *Národné noviny*, roč. 4, 1873, č. 11 – 13. Cit. podľa SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok II*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997, s. 17.

³¹ SEBERÍNI, Ondrej: *Slováci a sloboda. Pravda a poézia*. In: *Dielo. Zväzok I*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 183.

„Strakaté“ je aj „veľkomestské obecnstvo“ na maškarnom bále (motív plesu a bálu patrí ku kľúčovým motívom dobových textov z mestského prostredia): „*Je to vskutku zaujímavé vidieť tú strakatosť veľkomestského obecnstva. Tu zmizne všetok rozdiel rodu, stavu a tried: ministri a kupeckí pomocníci, vojenský dôstojníci a mladá nádenníci, kňazi, úradníci, grófi a baróni, k najvyššej šľachte prislúchajúce panie a panny, kuchárky a slúžky, pritom verejne poznačené ženské osoby mrvia sa v jednom rade vo veľkom mestskom tereme s'ľa včely v úli. To je jeden jediný demokratický deň vo veľmeste bez rozdielu rodu a stavu, akoby na dôkaz toho, že sa všetci ľudia budú bláznit.*“³² Rôznorodosti zaznamenáva tiež D. Bachát-Dumný pri opise nábrežia Františka Jozefa v Budapešti: „*Vidieť tam každý ústroj ľudskej krásy, badať tam každý ráz ľudskej povahy, počuť tam každú reč krajiny.*“³³

Rovnako pestré býva aj zloženie návštevníkov kaviarní³⁴ alebo parkov: „*Peštiansky mestský lesík je strediskom bohatých aj chudobných, vyššieho i nižšieho stavu, väčších i menších ľudí od jari až do pozdnej jesene*“³⁵ „*(...) slúžky, nádenničky, učni, tovariši, a to rozličnej národnosti: Nemci, Maďari, Slováci. (...) Spoj všetky tie hlasy v jeden zvuk a väčšej disharmónie nevieš si predstaviť.*“³⁶

Prítlačivosť kaviarní sa vyskytuje vo viacerých dielach. V rovnakom duchu píše napr. aj Martin Rázus: „*Metropolka je kaviareň na rušnej Kerepešskej, kde sa schodia lepší hostia. Nie je exkluzívna ako Ritz na dunajskom nábreží alebo niektoré kasína. Tu nemusí byť pán v smokingu a dáma vo večernej toalete. V pekne vystrojených a osvetlených miestnostiach vmestí sa pri stole človek z vyšších tisíc i zo stredných desaťtisíc: magnát, mešťan i príslušník armády rovnako.*“³⁷ Kaviarne – a s nimi súvisiaca kaviarská kultúra – sú pritom vnímané ako jeden zo znakov spoločenského etablovania sa meštianskej kultúry, ako o tom píše napr. už vyššie spomenutý B. Loewenstein: „*Kaviarne svojim zmiešaným publikom, vyloženými časopismi, pravidelnými diskusnými krúžkami, klebietkami dňa, hrou v šachy a biliardom predstavovali médium stredostavovskej verejnosti, nadväzovanie stykov a obchodných spojení.*“³⁸

V besedniciach jazykovedca Samuela Czambela, uverejňovaných v rokoch 1887 – 1888 v *Slovenských novinách*, je negatívny tón už potlačený, pričom autor sa sústreďuje na moment hrdoti svojich postáv na svoj slovenský pôvod a jazyk (*Hankina statočnosť*, 1888).

³² SEBERÍNI, Ondrej: Slováci a sloboda. Pravda a poézia. In: *Dielo. Zväzok I.* Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 78.

³³ BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: Vodnárka. Obrázok z veľkomestského života. In: *Orol*, roč. 7, 1876, č. 1, s. 9.

³⁴ SEBERÍNI, Ondrej: Slováci a sloboda. Pravda a poézia. In: *Dielo. Zväzok I.* Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 104 – 105.

³⁵ SEBERÍNI, Ondrej: Slováci a sloboda. Pravda a poézia. In: *Dielo. Zväzok I.* Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 74.

³⁶ SEBERÍNI, Ondrej: Slováci a sloboda. Pravda a poézia. In: *Dielo. Zväzok I.* Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996, s. 75.

³⁷ RÁZUS, Martin: *Krémársky kráľ*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 119.

³⁸ LOEWENSTEIN, Bedřich: *Projekt moderny. O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha : Oikoy-menh, 1995, s. 225.

Jeho texty mali podtituly Obrázok z hlavnomestského života, resp. Nočný obrázok z hlavnomestského života (*Chcel vedieť, koľko je hodín*, 1887). V besednici *Hankina statočnosť* podáva Czambel príbeh slúžky Hanky, ktorá slúži u slovenskej rodiny Kašických, ktorí sa do Pešti prisťahovali z Liptova „pred desiatkami rokov“, no stále si „so zvláštnou úctou chovajú svoju reč rodičovskú“³⁹ pričom svoju národnú príslušnosť prejavovali napríklad aj tým, že Kašická mávala iba slovenské slúžky a Kašický iba slovenských učňov. Ako upozorňuje A. Kováčová, „mesto tu predstavuje pozitívny topos, vhodný priestor na ľudskú existenciu, kde si človek môže zachovať aj svoju identitu“.⁴⁰

V románe Jána Čajaka *Rodina Rovesných* (1909) síce dominuje negatívny stereotyp Budapešti, no takisto je v ňom prítomná aj poloha istej akceptácie veľkomesta, a to cez moment ľudskej spoluúčasti. Čajak v tejto svojej práci opustil, ako svojho času konštatoval už Andrej Mráz, „zakotvenosť v regionalistických skutočnostiach“, aby následne románový dej odvíjal „na širokom priestore, od dolnozemskej dediny cez vidiecke mestá a cez Budapešť až po mestečko na Slovensku“.⁴¹ Pohyb v priestore by síce zdanlivo mohol signalizovať istú dynamickú zmenu, skutočnosť je však taká, že všetky priestory fungujú u Čajaka v rovnako modelovej stereotypnej funkcii: zatiaľ čo dolnozemska dedina, dolnozemske a maďarské malomestá a Budapešť predstavujú zostup, mestečko na Slovensku (Rozhrané, pre ktoré bol prototypom Ružomberok s obchodníckou rodinou Makovických) je priestorom vzostupu. Ide teda opäť v zásade o dvojčlennú priestorovú opozíciu, hoci na prvý pohľad je priestorová kulisa oveľa členitejšia. Odchod z dediny do mesta je síce problematický, ale napokon prijatý: „Tu jej bolo všetko také úzke, dusné a špinavé, až na zadusenie. Ako vysoko stáli pred ňou teraz zdraví, čistotní, priami, čo i trochu drsní, ale dobrosrdeční sedliaci v Rovesnom. (...) Sprvu nemohla v meste kávu piť, také riedke, odporne zdalo sa jej mestské mlieko. Nejedna slza odkvapla jej do hrnčeka, keď ju pila niekde v kúte. (...) Najťažšie niesla spustlý, nemravný mestský život, ako ho ona totiž videla. (...) Každý deň išla von do mesta, či do sklepu, či do jatky, stačila prehovoriť s mliekarkou, zase s pekárom, a tak v krátkom čase spoznala sa s mnohými ľuďmi, ba takmer s celou ulicou. Zbadala, že aj tu sú všelijakí ľudia, aj dobrí, aj zlí. Hľadela sa vžiť do nových okolností.“⁴²

Čajakovo „vžitie sa do nových okolností“ predstavuje samostatný teoretický problém výskumu urbánnosti, v kontexte kultúrnych dejín sa ním zaoberá napr. aj Moritz Csáky: „Mesto moderny má nielen integratívnu, ale tiež diferencujúcu funkciu. Jeho obyvatelia, patriaci do rozdielnych, heterogénnych sociálno-kultúrnych vrstiev, no tiež do rozličných kultúrno-komunikačných priestorov, sú prinútení, najmä keď sú novo prisťahovaní, prispôbiť sa svojej mestskej situácii, to znamená, prisvojiť si (nové) identity, aby napokon zvládli sociálne, ekonomické, kultúrne, jazykové alebo intelektuálne rozdiely, v ktorých sa teraz ocitli.“⁴³ V súvislosti s touto „integratívnou, prípadne asimilačnou

³⁹ CZAMBEL, Samo: Hankina statočnosť. In: *Slovenské noviny*, 3. 1. 1888, č. 1, s. 1 – 3.

⁴⁰ KOVÁČOVÁ, Anna: Umelecká reflexia mestského fenoménu. Geografické motívy Budapešti. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej. Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére*. Békešská Csaba – Békéscsaba, 2010, s. 425.

⁴¹ MRÁZ, Andrej: *Realistický prozaik Ján Čajak*. Bratislava: Ján Horáček, 1944, s. 58.

⁴² ČAJAK, Ján: *Rodina Rovesných*. Bratislava: Tatran, 1983, s. 259 – 260.

⁴³ CSÁKY, Moritz: *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien: Böhlau Verlag, 2010, s. 24.

tendenciou urbánneho prostredia“ uvádza M. Csáky pojem vnútorná urbanizácia, ktorý použil etnológ Gottfried Korff pri výskume Berlína.⁴⁴

Ján Čajak, podobne ako Samo Czambel, (veľko)mestský priestor napokon akceptuje, a to cez univerzálny aspekt humanity („aj tu sú ľudia“), prijíma ho a v podstate vníma pozitívne, konkrétne napr. ako rozšírenie možností pre vzdelanie detí a ich uplatnenie v živote.

Negatívny postoj k Pešti zastával aj Janko Jesenský, ktorý však rovnako negatívne vnímal aj život v slovenskom malomeste. Už v roku 1896 napísal báseň V Pešti (*Slovenské pohľady*, 1900), ktorá začína slovami: „Preč, domov z tohto hluku, domov / ku spevu vtákov, šumu stromov, / ku hukotaniu horských riav...“ Jesenský tu zostáva v zajatí tradičného protikladu skazeného mesta a čistej prírody, ktorý prechádza od prírodných obrazov k významu hodnotovému a etickému. Pešť bola pre neho „špinavá, zakadená, nečistá“, čo sú slová z jeho listu z roku 1905. V danom liste charakterizoval život v Budapešti nasledovne: „Niet nikde tej bezprostrednosti, srdečnosti duší i sám presadený vidiek sa akomoduje byť chladným, vyrátným, prospěchárskym, lebo kto je tu nie takým, zahynie, je fuč, ako sa internacionálne hovorí. – Zvláštne, že je tu úžasne mnoho všelijakých zábavných miest, – a nie nikde pravej zábavy. – Každý roh, každý 10ty dom Ti všetko sľubuje, – každá žena s veľkým klobúkom šuštiaca s vysočiznými a tenkými opátkami Ti núka zábavu a predsa sa ich strániš, lebo niet v nich duše, srdečnosti tej skvostnej, cítiacej a žijúcej pravej prírody.“⁴⁵

Kým pri zobrazení Budapešti vo všeobecnosti prevládal negatívny tón, iný je prípad Prahy. Tu ide o zobrazenie veľkomesta na základe sympatie, ktorá je motivovaná nacionálno-vlastenecky: Praha je vnímaná ako slovanská metropola bratského českého národa. Tento aspekt je čitateľný napr. vo „veselom“ cestopise Terézie Vansovej *Pani Georgiadesová na cestách* (1895), pričom slovanskí sú tu nielen bratia a sestry Pražania, vítajúci slovenských návštevníkov na železničnej stanici, no slovanská príslušnosť sa vzťahuje i na prírodu: „Vltava! Predstavovala som si ju väčšiu, mohutnejšiu, no zato je ona a ostane Vltavou, riekou slovanskou.“⁴⁶

Moment sympatie možno identifikovať aj v pražských črtách Martina Kukučina, teda v tých literárnych prácach, ktoré sú dnes v kontexte Kukučinovej tvorby označované ako tzv. pragensie. Sú to texty, ktorých témou (viac alebo menej širšie rozpracovanou) je samotná Praha, a to tak mesto so svojimi atrakciami, ako aj jeho obyvatelia – drobní remeselníci, mešťania, študenti... Pováčšine ide o prózy, ktoré vznikli priamo počas Kukučinovho vysokoškolského štúdia v Prahe alebo nedlho po ňom, už ako neskorší, spomienkový návrat k študentským časom. Žánrovo ich východiskovo možno pričleniť k takým publicistickým útvarom ako besednica, črta, reportáž, fejtón, no vo viacerých z nich sa

⁴⁴ KORFF, Gottfried: Berlin – Berlin. Menschenstadt und Stadtmenschen. In: ECKHARDT, Ulrich (Hg.): *750 Jahre Berlin – Stadt der Gegenwart*. Berlin: Ullstein, 1986, s. 144 – 155. Cit. podľa CSÁKY, Moritz: *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien: Böhlau Verlag, 2010, s. 24.

⁴⁵ JESENSKÝ, Janko: *Spisy II*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 338. Rovnaký motív je aj v Jesenského básni *Na Margitinom ostrove*, ktorá bola publikovaná v časopise *Slovenský obzor* v roku 1907, no pochádza ešte z čias autorovho budapeštianskeho pobytu. Obsahuje verš „pekný ostrov Margity“, na čo sa vzťahuje Jesenského súkromná listová poznámka z 5. 6. 1907: „toto by Slovenské pohľady neuverejnili“ (tamže, s. 342).

⁴⁶ VANSOVÁ, Terézia: *Pani Georgiadesová na cestách. Veselý cestopis do Prahy na národopisnú výstavu*. Praha: Nakladateľ L. Mazáč, 1930, s. 114.

dokumentárny základ stal Kukučínovi podkladom pre svojbytnú krátku prózu so smerovaním k poviedke alebo novele. Hoci pôvodne všetky tieto texty vyšli buď v *Národných novinách*, alebo v *Slovenských pohľadoch*, neskôr, v rámci knižných súborov autorovho diela, boli editované s ohľadom na tému ako *Pražské motívy* (1953, editorka Želmíra Gašparíková), *Pražské črty a zápisky* (1960, Marianna Prídavková) alebo *Pražské siluety* (1988, Emil Charous). Pre dobový obraz veľkomesta sú zaujímavé najmä prózy *Od ¾ na 8 do 8-mej* a *Po šiestej hodine*, obe s podtitulom *Malé črty z veľkého mesta*, ktoré vyšli v roku 1890 v *Národných novinách*, obe vystavané ako pozorovateľská mozaika portrétov ľudí rozličných spoločenských vrstiev i povolání počas ich ranného náhlenia či večerného korzovania (v prvom prípade z autorovej vlastnej ulice – Puchmajerova ulica na Kráľovských Vinohradoch, dnešná Lublaňská, v druhom prípade z honosnej promenády na Příkopech), v súhrne podávajúce živý obraz takpovediac fyziológie veľkomesta (Július Noge ich žánrovo označuje ako fejtóny). Tieto texty prinášajú dokumentárne (topograficky, miestopisne, sociologicky) presný obraz prostredia a života, doplnený o psychologický ponor a povahokresbu. Nejde v nich o dramatickú zápletku, ale o takmer fotografický sled výjavov zo života a o pozorovania rozprávača-autora, o svojho druhu sociálnu sondu, kde zohráva dôležitú úlohu aj jazyk postáv (hovorová verus spisovná, čeština ako signál sociálneho postavenia postáv). Veľmi dôležitý je moment empatie a vcítania sa do existenciálnej situácie, teda akcent na univerzálne hodnoty, bez ohľadu na cudzosť prostredia. V súvislosti s týmito Kukučínovými textami Oskár Čepan napísal: „Ako celok nepredstavuje publicistika obzvlášť významnú etapu v Kukučínovom tvorivom procese. Je však priamym svedectvom stretnutia takých protihľých záležitostí, ako je jeho ideovoestetická koncepcia a veľkomesto. (...) Na prvom pláne črt a fejtónov sa stretáva deskripcia dvoch stránok veľkomestskej skutočnosti: jej oficiálna, blahobytná podoba a skutočná tvár predmestia s autobiografickými údajmi o študentskej biede. Priam osobná zainteresovanosť autora na živote periférie dodáva objektívnej reportáži typicky kukučínovské ladenie – súcit s človekom, jeho prostredím a s prírodou, hoci len mestskou.“⁴⁷ Najdôležitejšie je však Čepanovo konštatovanie, že vlastne niet rozdielu medzi Kukučínovou dedínskou a mestskou prózou: „Kukučínov pohľad na dedinu i veľkomesto spája rovnaký názor na zákony spolunažívania ľudí, na kolektívnu psychiku približne rovnorodého spoločenského prostredia.“⁴⁸ Obdobné postupy možno priam ukázkovo sledovať tiež na Kukučínovom cykle besedníc, ktoré v roku 1891 písal pre martinské *Národné noviny* – slovenskému čitateľovi v nich aktuálne približoval veľkú jubilejnú alebo oficiálne Všeobecnú zemskú výstavu v Prahe. Jeho besednice s nejednotným názvom (Praha v znamení výstavy, Prechádzka po výstavisku I. – II., Prechádzky po výstavke v Prahe I. – III.), no na jedinú tému (výstava a všetko, čo k nej patrí), vychádzali v *Národných novinách* pod autorskou šifrou M. B. na šesť pokračovaní od 5. 5. 1891 do 25. 6. 1891. V tomto časovom rozpätí Kukučín informoval tak o pripravách, ako aj charaktere, priebehu a aktuálnom dianí na výstave, ktorá mala pripomenúť prvú priemyselnú výstavu na európskom kontinente, usporiadanú na počesť korunovácie Leopolda II. v roku 1791, a zároveň predviesť výdobytky moderného technického rozvoja. Kukučín ako spravodaj-

⁴⁷ ČEPAN, Oskár: *Kukučínove epické istoty*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 79 – 80.

⁴⁸ ČEPAN, Oskár: *Kukučínove epické istoty*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 80.

ca zachytil najvýznamnejšie atrakcie výstavy a súčasne ju neustále vzťahoval k tomu, čo slovenský čitateľ jeho reportáží poznal, čo mal osobne zažité (na spôsob „u nás doma...“). Toto vzťahovanie sa týkalo vecnej aj výrazovej roviny (podoby prirovnaní). Jeho Prechádzky po výstavisku prinášali fakty, historiky, komentáre, anekdoty, psychologické sondy, pocity a dojmy (napr. aj zo zlého počasia), prepájali dokumentárnosť so skrytou fiktívnosťou. Kukučín v nich dbal na živosť a ľahkosť podania, ale súčasne na poučenie a zasvätené a aktuálne informovanie. Hoci J. Noge ich označil za „referáty z pražských výstav“,⁴⁹ nemali len čisto informatívny či spravodajský ráz. Autor v nich plynule prechádzal od faktografickej roviny k rovine naratívnej, fakty dopĺňal o rôzne drobné príbehy, smerujúce až k akýmisi minipoviedkam (história vyhliadkového balóna na výstavisku, záznam rozhovoru s vidieckym návštevníkom výstavy s obuvníkom Řeřichom z Křivokláta).

Do veľkomestského prostredia sú situované aj dve krátke prózy Ivana Krasku (*Naši*, 1907; *Sentimentálne príhody II.*, 1908), kde iba autorove životopisné dáta nepriamo odkazujú na pražskú inšpiráciu. Kulisa mesta je v nich len načrtnutá: napr. postava z prózy *Naši* „Mária zahla k V. dlhou ulicou, okráslenou po oboch stranách akoby nekonečným radom žiarivo svietiacich lúčov. Oba chodníky ulice hemžili sa chodcami. Mária poberala sa voľne s pokojom dámy zvyknutej na veľké mesto. Nikdy nedala sa vyrušiť drzími pohľadmi veľkomestských fičúrov“.⁵⁰ Takisto Ján Martán z prózy *Sentimentálne príhody II.* „kráča rezko dolu hlučnou ulicou“, kde „všimol si už i odporný hrmot tramvaje i prúd pospiechajúcich chodcov“, aby napokon v mestskom parku evidoval „špinavé mestské vrabce“ a „elegantné, veľkomestské obecenstvo“.⁵¹

Praha však predsa len predstavovala aj isté nebezpečenstvo – nebezpečenstvo odnárodnenia a čechoslovakistickej orientácie vplyvom pobytu slovenských žiakov a študentov na českých školách, čo sa sporadicky pripomínalo na stránkach dobovej slovenskej tlače. Navyše, Praha, rovnako ako Budapešť, tiež lákala k veľkomestskej zábave: tento moment spomína napr. Samo Cambel-Kosorkin vo svojej korešpondencii: „Ja čas pobytu v Prahe rád by som použil nie len k školskému učeniu, ale dlá možnosti ku každému možnému vzdelávaniu a veľmi by ľutoval, kebych ho pre zlé pomery hmotné mal tak mizerne využiť jako niektorí naši tunajší študujúci, ktorí v tomto historickom, vzdelanom slovanskom meste mimo školy neznajú, nehľadajú ničoho iba ak kaviareň.“⁵²

Literárny obraz Viedne je v slovenskej literatúre sledovaného obdobia azda najfragmentárnejší, a to napriek tomu, že aj vo Viedni, tak ako v Budapešti a v Prahe, žila početná slovenská komunita a svoju činnosť tam vyvíjali rozličné slovenské spolky (študentské, krajanské). Do Viedne sa síce chodilo študovať (celkom výberovo napr. Gustáv Maršall-Petrovský, Vladimír Hurban), pracovať či len tak „módu prešacovať“ (ako na to

⁴⁹ NOGE, Július: *Martin Kukučín – tradicionalista a novátor*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962, s. 199.

⁵⁰ KRASKO, Ivan (pseudonym POTOKINOVA, Bohdana J.): *Naši*. In: *Slovenský obzor*, roč. 1, 1907, č. 3, s. 159.

⁵¹ KRASKO, Ivan (pseudonym POTOKINOVA, Bohdana J.): *Sentimentálne príhody*. Z poznámok mladého človeka. II. In: *Dennica*, roč. 1, 1908, č. 3–4, s. 69, 70.

⁵² Samo CAMEL v liste Jozefovi Škultétymu, Praha, 11. 12. 1907. Cit. podľa. Z listov Sama Cambela-Danieloviča. In: *Literárny archív. Pramene a dokumenty 8/1971*. Martin: Matica slovenská, 1972, s. 180.

vo svojich pamätiach spomína národne aktívna krajčírka Marína Ormisová),⁵³ miestopisné kulisy Viedne sú však v literárnych textoch dosť zriedkavé. Z nepočetných príkladov sa dajú zástupne uviesť básne i črty Gustáva Lojka, publikujúceho pod pseudonymom Hostivít Tisovský, absolventa viedenskej univerzity v odboroch filológia a teológia, ktorý do svojej knihy *Rozprávky* (1871) zahrnul aj svoje obrázky z veľkomestského života *Dva večery vo Viedni* a *Priatelja*, alebo novely Gustáva Maršalla-Petrovského (1887), svojho času študenta medicíny vo Viedni, ktorý si ale vystačil len s náznakmi priestorového situovania alebo jednoduchými odkazmi, že dej sa odohráva vo Viedni. O zachytenie veľkomestskej atmosféry sa pokúsil tiež Kornel Stodola v próze *Vo Viedni z jari* (1914).

Pri analýze textov stvárajúcich neslovenské mestá (veľkomestá) sa ukazuje ako zaujímavá otázka jazyka. Keď sú diela dejovo situované do jazykovo cudzieho prostredia, autori poväčšine istým spôsobom využívajú, buď viac, alebo menej, aj cudzí jazyk: pri zobrazení Budapešti maďarský jazyk, pri stváraní pražských reálií a umiestnení deja do Prahy český jazyk. Najčastejšie je cudzí jazyk využívaný ako prostriedok jazykovej charakterizácie postáv, ale vyskytujú sa aj iné funkcie (funkcia ozvláštnenia, zachytenie miestneho koloritu a pod.). Na tému viacjazyčnosti literárnych diel jazykovedkyňa Mira Nábělková napísala: „Využitie inojazyčného kódu v literárnom diele, aj len v minimálnych fragmentoch, otvára vždy nejaký nový priestor, aktualizuje isté asociácie, konotácie, ktoré autor môže nechať takpovediac neusmernené (necháva ich na čitateľovi) alebo s nimi v štruktúre diela cieľavedome pracuje. Súčasné obrátenie pozornosti na jazykovú heterogénnosť niektorých literárnych diel obracia túto pozornosť aj dozadu, k formám a funkciám viacjazyčnosti v minulých obdobiach a k ich porovnaniu s jej fungovaním v súčasnosti.“⁵⁴ Hoci vzťah slovenčiny a dvoch vyššie spomenutých jazykov (maďarčina, čeština) sa v lingvistiky označuje ako kontaktný, predsa len ich pozícia je odlišná. Iná bola tiež zrozumiteľnosť maďarčiny v čase vzniku skúmaných literárnych textov a dnes. Na margo tohto problému M. Nábělková poznamenáva: „ak už v roku 1935 Ľudovít Novák vo svojich *Glosách k československej jazykovej otázke* konštatoval ústup predchádzajúceho stavu, teda toho, že pre vzdelaného predprevratového Slováka bola (vzhľadom na rozmanité okolnosti) maďarčina súčasťou jeho jazykovej výbavy, v súčasnosti slová o zúžení sféry slovensko-maďarskej bilingválnosti platia tým skôr.“⁵⁵

Otázka cudzieho jazyka, prednostne maďarčiny, sa však tematizuje aj pri obraze slovenského malomesta, kde priamo súvisí s maďarónstvom národných odrodilcov a s úradne presadzovanou maďarizáciou. V literárnych textoch je ale zobrazená aj obrátená situácia, keď pôvodcom Slovákom prijal za svoj jazyk maďarčinu, ale v slovenskom prostredí sa k slovenčine vracia: „(...) keby som v Pešti celkom zabudol po slovensky, tu zrazu obživne mi tá, ináč málo vážená reč. Čosi predsa len táhá nás k nej“ (E. M. Šoltésová: *Proti prúdu* – Gábor Vlasztha v rozhovore s Vendušom Radóczim o jeho živote v Pešti, s poukazom na používanie slovenčiny počas návštevy v domácnosti manželov Šavelských).⁵⁶

⁵³ *Marína Ormisová spomína*. Edične pripravil Ján V. Ormis. Martin : Osveta, 1979, s. 291.

⁵⁴ NÁBĚLKOVÁ, Mira: Spýtal sa: „Hideg?“ Slovensko-maďarská viacjazyčnosť v literárnych textoch. In: *Aktuálne problémy slovakistiky*. Budapešť : ELTE BTK, Szilv Filológiai Tanszék, 2007, s. 77.

⁵⁵ NÁBĚLKOVÁ, Mira: Spýtal sa: „Hideg?“ Slovensko-maďarská viacjazyčnosť v literárnych textoch. In: *Aktuálne problémy slovakistiky*. Budapešť : ELTE BTK, Szilv Filológiai Tanszék, 2007, s. 78.

⁵⁶ ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Proti prúdu*. Martin : vlastným nákladom, 1894, s. 404.

Aj tieto momenty potvrdzujú skutočnosť, že aspekty viacjazyčnosti nie sú otázkou len „čistej“ lingvistiky, ale aj socio- a psycholingvistiky, teda oblastí, do ktorých spadá aj výklad slovenského odmietania maďarčiny, ktoré bolo dobovou reakciou na uhorskú štátnu maďarizačnú politiku. Početné príklady poskytuje práve slovenská literatúra 19. a začiatku 20. storočia.

V kontraste k neslovenským čiže k etnicky cudzím veľkomestám stabilne stálo slovenské malomesto. Prostredie malomesta bolo v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia také frekventované, že v literárnohistorických pohľadoch sa bežne hovorí o malomestskom žánri ako o svojbýtnej žánrovej štruktúre v rámci krátkej prózy.

Na odlišenie veľkomestského a malomestského textu upozornila už Daniela Hodrová: „Velkoměstský text nepochybně sdílí některé rysy s textem maloměstským (například motiv veřejného mínění, teatralizaci), ale v jiných rysech, přitom podstatných, se od sebe tyto texty značně liší. Urbánní text (...) zakládá určité rysy a postupy, jež se u textu venkovského nebo ‚krajinného‘ (...) vyskytují spíš vyjímečně, například polytematičnost, vícehlediskovost, mnohojazyčnost (bachtinovské ‚různořečí‘), mnohopříběhovitost. Výrazněji než v jiných typech textů je v městském textu také intertextovost a fragmentárnost. Charakteristické jsou pro něj dva způsoby rozvíjení textu – proudem a tkaním.“⁵⁷

Autori sledovaného obdobia si uvedomovali rozdiel medzi slovenskými malomestami a veľkými mestami mimo Slovenska, čo dokladá aj spomienka Andreja Budaya na Martin – „ohnisko slovenskej kultúry, kde sa pestuje slovanská vzájomnosť a láska národná (...). Darma je, nech hovorí, kto chce, čo chce, to sa odškriepiť nedá, že Martin mal vždy príťažlivú moc, menovite na mladý podrost; vždy príťahoval nielen mladých, ale i starších mužov do lona svojho, hoc je len skromné mesto slovenské, nemajúce blýskavých palácov alebo ohromných divadiel, aké nachodíme po veľkých mestách.“⁵⁸

Dobový slovenský literárny obraz malomesta má pritom dve základné hodnotovo-významové polohy: idealizácia a zosmiešnenie. Kým spočiatku išlo o výrazne idealizovaný a schematický pohľad (Vajanský, Šoltésová, Čajak, Bodický), neskôr sa malomestské pomery stávajú predmetom karikatúry a ironizovania (Jégé, Jesenský, Timrava, Lilge-Lysecký). Popritom však funguje aj spomienková nostalgia za starými časmi v malých slovenských mestách a mestečkách, dostávajúca svoj výraz v neskôr editovaných spomienkových žánroch (Kompiš, Halaša, Petrovská). Príznačnou – vzhľadom na početnosť výskytu – stále ostáva preferencia fiktívnych názvov malých slovenských miest.

V Jégého novele *Výhody společenského života* (1889) sa dej síce odohráva v mestečku Chvalovce, no v rozpore s vlastným menom si toto malomesto chválu vôbec nezasluhuje: charakterizujú ho „ošarpané domky“, „zákernícka dlažba“, „biedne osvetlenie“ a „blato bez dna“. „A ako je oprávnené príslovie: podľa šiat poznáš človeka, tak je i táto veta oprávnená: podľa domu poznáš domáceho pána.“ Výzor mesta sa tak prezentuje ako vonkajší znak, ktorý vyjadruje jeho (vnútorný) charakter. V prenesení rozprávačovej charakteristiky na obyvateľov Chvaloviec sú aj títo teda ošarpaní, zákernícki, biedni, špinaví...

Obdobne aj Janko Jesenský vo svojich *Malomestských rozprávkach* (1913) malomesto ironizuje a vysmieva: malé mesto vníma ako modelový priestor s typickými, a teda

⁵⁷ HODROVÁ, Daniela: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Filip Tomáš – Akropolis, 2006, s. 47.

⁵⁸ BUDAY, Andrej: *Rozpomienky 1885 – 1900. II. In: Slovenské pohľady*, roč. 21, 1901, č. 6, s. 321.

v istom zmysle reprezentatívnymi znakmi malosti, prízemnosti, ľudskej obmedzenosti a hlúposti. Každý citlivejší či intelektuálnejšie zameraný jednotlivec je potenciálnym narušiteľom všetko zasahujúcej malomestskej priemernosti a konformity. Takisto Timravin literárny názor na malomesto (konkrétne Dolný Kubín) v novele *Skúsenosť* (1902) je silne konfrontačný a odmietavý.

Ako však vidno napr. aj v románe Eleny Maróthy Šoltésovej *Proti prúdu*, hoci bolo miestom literárneho diania slovenské malomesto, Pešť bola prítomná v živote Slovákov aj v ich vlastnom prostredí: do Pešti sa chodilo za zábavou („*zjdem si do Pešti vyraziť sa trochu*“ – Gábor Vlasztha v rozhovore so Šavelským),⁵⁹ za prácou (poslanec snemu Gábor Vlasztha; syn pani Radócziovej Eduš – úradník pri kráľovskej tabuli v Pešti),⁶⁰ pochádzali odtiaľ životné partnerky miestnych mužov (pravotárová Aranyová, ktorá „*len nedávno, sprostredkovaním agentov, vydala sa z Pešti sem za Aranya, nuž ešte nebola rozhladená v tunajších pomeroch. Ináč prítomne vyznačovala sa drahou a kriklavo modernou toaletou i veľmi hlasnou konverzáciou*“).⁶¹

Medzi konštantné prostredia literárneho obrazu malomesta patrili kasíno, domáci salón niektoej z miestnych dám, plesová dvorana, miestne korzo. Promenádovanie na korze bolo pritom vnímané „ako moderný výdobytok, ktorý u nás ako všade čoraz viac prekvitá“,⁶² ako to napísal v roku 1884 jeden z prispievateľov trenčianskych novín. Podľa Ľubomíra Liptáka bol vznik korza „funkcia spontánna“ a „neformalizovaná“,⁶³ a práve tieto dva aspekty dominujú aj pri jeho literárnom stvárňovaní.

Topos veľkomesta a malomesta v slovenskej literatúre v poslednej tretine 19. storočia a v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia odkazuje na celý rad kultúrno-historických problémov a otázok, ktoré priamo súviseli s konkrétnou historicko-politickou situáciou vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku i s prebiehajúcimi procesmi modernizácie. Dôležité je však uvedomenie si, že aj pri zbežnom pohľade ustrnutý stereotyp nebol konštantný, ale vyvíjal sa a mal rôzne významové odtiene.

PRAMENE

BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: Švihák. In: *Orol*, roč. 8, 1877.

BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: Na Dunaji. In: *Dunaj*, 1874, č. 1, s. 17 – 31.

BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: Svoj k svojmu. In: *Orol*, roč. 3, 1872.

BACHÁT-DUMNÝ, Daniel: Vodnárka. Obrázok z veľkomestského života. In: *Orol*, roč. 7, 1876.

BUDAY, Andrej: Rozpomienky 1885 – 1900. II. In: *Slovenské pohľady*, roč. 21, 1901, č. 6, s. 320 – 327; č. 8, s. 463 – 467.

ČAJAK, Ján: *Rodina Rovesných*. Bratislava : Tatran, 1983.

KLEIN, Belo: Pred polstolietím. Rozpomienky na slovenskú kolóniu v Pešťbudíne 1873, 1874. In: *Slovenské pohľady*, roč. 39, 1923, č. 4, s. 220 – 231.

KRASKO, Ivan (pseudonym POTOKINOVA, Bohdana J.): Naši. In: *Slovenský obzor*, roč. 1, 1907, č. 3, s. 159 – 169.

⁵⁹ ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Proti prúdu*. Martin : vlastným nákladom, 1894, s. 208.

⁶⁰ ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Proti prúdu*. Martin : vlastným nákladom, 1894, s. 219.

⁶¹ ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Proti prúdu*. Martin : vlastným nákladom, 1894, s. 201.

⁶² cit. podľa LIPTÁK, Ľubomír: Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena: *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : AEP, 1999, s. 117.

⁶³ LIPTÁK, Ľubomír: Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena: *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : AEP, 1999, s. 117.

- KRASKO, Ivan (pseudonym POTOKINOVA, Bohdana J.): Sentimentálne príhody. Z poznámok mladého človeka. II. In: *Dennica*, roč. 1, 1908, č. 3 – 4, s. 69 – 71.
- ORMISOVÁ, Marína: *Marína Ormisová spomína*. Edične pripravil Ján V. Ormis. Martin : Osveta, 1979.
- SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok I*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1996.
- SEBERÍNI, Ondrej: *Dielo. Zväzok II*. Na vydanie pripravil, poznámky a doslov napísal Ondrej Štefanko. Nadlak : Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, 1997.
- ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Proti prúdu*. Martin : vlastným nákladom, 1894.
- VANSOVÁ, Terézia: *Pani Georgiadesová na cestách. Veselý cestopis do Prahy na národopisnú výstavu*. Praha : Nakladateľ L. Mazáč, 1930.
- Z listov Sama Cambela-Danieloviča. In: *Literárny archív. Pramene a dokumenty 8/1971*. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 161 – 206.

LITERATÚRA

- CSÁKY, Moritz: *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien : Böhlau Verlag, 2010.
- ČEPAN, Oskár: *Kukučínove epické istoty*. Bratislava : Tatran, 1972.
- ČEPAN, Oskár: Próza medzi romantizmom a realizmom (Sentimentálna poviedka D. M. Bacháta-Dumného). In: *Slovenská literatúra*, roč. 3, 1956, č. 1, s. 17 – 36.
- HODROVÁ, Daniela: *Citlivé mesto (eseje z mytopoetiky)*. Praha : Filip Tomáš – Akropolis, 2006.
- JENČÍKOVÁ, Eva: Mesto ako médium modelovej existencie človeka (K toposu mesta v Slobodovom románe Rozum). In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 1, s. 31 – 39.
- KUSÁ, Mária: Literatúra a mesto, mesto a literatúra. Niekoľko príbehov. In: ONDREJOVIČ, Slavomír (ed.): *Mesto a jeho jazyk*. Bratislava : Veda, 2000, s. 103 – 108.
- KOVÁČOVÁ, Anna: Umelecká reflexia mestského fenoménu. Geografické motívy Budapešti. In: *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej. Az identitás összefüggései. Köszöntő könyv Gyivicsán Anna tiszteletére*. Békešská Csaba – Békéscsaba, 2010, s. 418 – 428.
- KREKOVICHOVÁ, Eva: Sociálna/kolektívna pamäť a stereotypy (K niektorým metodologickým a terminologickým problémom). In: *Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*. Nitra : ÚLUK FF UKF, 2006, s. 132 – 149.
- LIPTÁK, Lubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena: *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : AEP, 1999, s. 117 – 131.
- LOEWENSTEIN, Bedřich: *Projekt moderny. O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha : Oikoymenh, 1995.
- LUTHER, Daniel: Etnicita a mesto (zhrnutie problematiky). In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel (ed.): *Etnicita a mesto*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 227 – 236.
- MARCELLI, Miroslav: *Filozofi v meste*. Bratislava : Kalligram, 2009.
- MRÁZ, Andrej: *Spoločenské otázky v predprevratovom slovenskom románe*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1950.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Spýtal sa: „Hideg?“ Slovensko-maďarská viacjazyčnosť v literárnych textoch. In: *Aktuálne problémy slovakistiky*. Budapest : ELTE BTK, Szlav Filológiai Tanszék, 2007, s. 75 – 91.
- NOGE, Július: *Martin Kukučín – tradicionalista a novátor*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962.
- UHEREK, Zdeněk: Etnické vzťahy vo vybraných českých mestech po roce 1989. In: SALNER, Peter – LUTHER, Daniel (ed.): *Etnicita a mesto*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 81 – 90.

Mgr. Dana Hučková, CSc.
 Ústav slovenskej literatúry SAV
 Konventná 13
 813 64 Bratislava
 SR
 e-mail: dana.huckova@savba.sk